

УДК 343.15

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.58>

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Гумін О.М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-8016-945X

Гумін О.М. Ресоціалізація осіб, звільнених з місць позбавлення волі: соціально-правовий аспект.

Стаття присвячена поглибленню дослідження кримінально-правових проблем особливостей соціально-правової адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що є однією з вразливих категорій громадян, які потребують посиленої уваги зі сторони соціальних служб, правоохоронних органів та суспільства загалом.

Наголошено, що загальноприйняті соціальні норми передбачають правомірну, суспільно корисну поведінку особи. Важливо, щоб особа проходила процес ресоціалізації у середовищі саме з такими ціннісно-правовими установками і уникала відновлення і підтримання контактів з особами, що схильні до неправомірної, маргінальної поведінки.

Зазначено, що для звільнених осіб в Україні функціонують спеціалізовані установи, а саме: – центр соціальної адаптації; – спеціальний будинок-інтернат. Наголосимо на важливості діяльності суб'єктів соціального патронажу, адже органи виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях, а також, органи місцевого самоврядування відповідають за реалізацію соціального патронажу щодо осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Акцентовано увагу на тому, що ресоціалізація осіб, звільнених з місць позбавлення волі є спрямованим процесом інтеграції особи в повноцінне суспільне життя, що охоплює її повернення до самостійного функціонування в соціумі відповідно до загальноприйнятих норм і правил співіснування.

Зазначено, що у процесі ресоціалізації повинні відновлюватися соціально-корисні зв'язки та формуватися негативне ставлення до маргінального способу життя, а також, до неправомірної поведінки. Цей процес повинен розпочинатися ще під час відбування покарання та продовжитися після звільнення особи.

Наголошено, що основними аспектами ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі можна визначити: – соціально-правові заходи (працевлаштування, освіта, гідні умови проживання, медичне забезпечення тощо); – морально-психологічні (недопущення стигматизації, психологічно-реабілітаційна підтримка, залучення до життя суспільства з допомогою громадських, релігійних організацій, формування ціннісних правомірних орієнтирів).

Ключові слова: ресоціалізація, місця позбавлення волі, правомірна поведінка, засуджені, ціннісно-правові орієнтири, соціальні стандарти, пробація, координаційний патронаж.

Humin O.M. Resocialization of persons released from prison: socio-legal aspect.

The article is devoted to the in-depth study of criminal-legal problems of the peculiarities of the socio-legal adaptation of persons released from places of deprivation of liberty, which is one of the vulnerable categories of citizens who require increased attention from social services, law enforcement agencies and society in general.

It is emphasized that generally accepted social norms provide for the lawful, socially beneficial behavior of a person. Therefore, it is important that a person undergo the process of resocialization in an environment with precisely such value-legal attitudes and avoid restoring and maintaining contacts with persons prone to unlawful, marginal behavior.

It is noted that specialized institutions operate in Ukraine for released persons, namely: – a social adaptation center; – a special boarding house. We emphasize the importance of the activities of social patronage entities, since executive authorities at the central and local levels, as well as local self-government bodies, are responsible for the implementation of social patronage for persons released from prison.

Attention is focused on the fact that the resocialization of persons released from prison is a directed process of integrating a person into a full-fledged social life, which includes his return to independent functioning in society in accordance with generally accepted norms and rules of coexistence.

It is noted that in the process of resocialization, socially useful connections should be restored and a negative attitude towards a marginal lifestyle, as well as to illegal behavior, should be formed. This process should begin while serving the sentence and continue after the person is released.

It was emphasized that the main aspects of the resocialization of persons released from places of deprivation of liberty can be defined as: – socio-legal measures (employment, education, decent living conditions, medical care, etc.); – moral and psychological (prevention of stigmatization, psychological and rehabilitation support, involvement in society with the help of public and religious organizations, formation of value-based legal guidelines).

Key words: resocialization, places of imprisonment, lawful behavior, convicts, value-based and legal guidelines, social standards, probation, coordination patronage.

Постановка проблеми. Принцип гуманізму і людиноцентризму є основою сучасного соціуму, зокрема, сфери правореалізації і правозастосування. Безперечно, воєнні реалії вносять корективи у визначенні суспільних пріоритетів, справедливо і законно зміщуючи вектор першочерговості на забезпечення безпеки, соціально-правових потреб громадян, що постраждали від збройної агресії росії проти України.

Україна є правовою, демократичною державою, в якій людина, її права і свободи є найвищою цінністю, незалежно від соціального, майнового чи будь-якого іншого чинника. Однією з ознак цивілізованого суспільства є належне ставлення до усіх категорій населення без винятку.

Особи, звільнені з місць позбавлення волі, є однією з вразливих категорій громадян, що потребують посиленої уваги зі сторони соціальних служб, правоохоронних органів та суспільства загалом.

Сьогодні українське законодавство чітко регламентує правові аспекти соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, але є ще психологічний, морально-етичний аспект ресоціалізації таких осіб. Саме всесторонній правомірний вплив соціуму на особу дає змогу сформувати стійку правомірну поведінку особи. Також, актуальним є питання діяльності установ виконання покарань щодо попередньої соціальної адаптації засуджених осіб, перед їх звільненням.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти цієї важливої і об'ємної тематики частково розглядалися відомими науковцями-правниками, теоретико-методологічний потенціал яких став опорою для подальших досліджень проблем ресоціалізації та дотримання прав і свобод осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Можемо відмітити праці таких науковців: І. Бандурка, Є. Бараш, М. Кутєпов, В. Свірець, В. Чупов, С. Школа та інших.

В межах доктринального осмислення задекларованої проблематики доцільно послуговуватися нормативно-правовими актами та міжнародними стандартами.

Метою статті є поглиблення дослідження проблем особливостей соціально-правової адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України чітко визначає правовий статус осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Кримінально-правові норми в повному обсязі регулюють особливості соціально-психологічної адаптації засуджених до нових умов і способу життєдіяльності, але для повноцінного виправлення особи потрібно активно розвивати систему соціально-правової ресоціалізації колишніх засуджених з метою недопущення повторного вчинення ними протиправних дій.

Кримінально-виконавчий кодекс України визначає правовий статус осіб, які відбули покарання, зокрема, зазначаючи, що «особи, які відбули покарання, несуть обов'язки і користуються правами, встановленими для громадян України, з обмеженнями, що передбачені для осіб, які мають судимість» [1]. Важливою нормою є те, що лише закон може встановлювати і визначати такі обмеження.

Таке положення вказує на категоричну недопустимість дискримінації в суспільстві осіб, які відбули покарання, на недопустимості їх стигматизації і «таврування» як меншовартісних членів суспільства.

В законодавстві України зазначається, що ресоціалізація засудженого неможлива без його виправлення, адже саме з метою виправлення особа відбувала покарання.

Процес виправлення засудженого полягає в поступовому формуванні позитивних змін у його характері та поведінці, що сприяє розвитку здатності дотримуватися закону та самостійно контролювати власні дії.

Щодо ресоціалізації, то законодавством визначається, що це цілеспрямоване відновлення особи у статусі повноправного члена суспільства, що включає повернення до самостійної життєдіяльності, відповідно до загальноприйнятих соціальних норм [1].

Зауважимо, що загальноприйняті соціальні норми передбачають правомірну, суспільно корисну поведінку особи. Тому важливо, щоб особа проходила процес ресоціалізації у середовищі саме з такими ціннісно-правовими установками та уникала відновлення і підтримання контактів з особами, що схильні до неправомірної, маргінальної поведінки.

Є.Ю. Бараш зазначає, що у кримінально-правовій сфері ресоціалізацію доцільно трактувати як складний, багаторівневий і тривалий процес, спрямований на інтеграцію засудженого в суспільство, через повернення до прийнятного соціального способу життя. Цей процес включає відновлення або формування нових суспільно корисних зв'язків, міжособистісних відносин і правового статусу, що триває як під час відбування покарання, так і одразу після нього та ще протягом певного початкового періоду постпенітенціарної адаптації [2, с. 101].

Відповідно до законодавства України, основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених передбачають: дотримання встановленого порядку виконання та відбування покарання (режим), застосування пробації, залучення до суспільно корисної діяльності, проведення соціально-виховної роботи, надання загальної і професійно-технічної освіти, а також, реалізація механізмів громадського впливу [1].

Зауважимо, що міжнародний досвід ресоціалізації засуджених передбачає надання засудженим особам короткотривалих «відпусток» терміном від кількох годин до декількох днів, з можливістю покинути місце відбування покарання. Метою таких заходів є підтримання зв'язків з рідними, соціумом, а також, якщо мова йде про короткий термін до звільнення, то для врегулювання питань з житлом, пошук потенційного місця праці тощо.

На доцільності такої міжнародної практики ресоціалізації засуджених осіб акцентує увагу Є.Ю. Бараш, посилаючись на Резолюцію III Конференції директорів пенітенціарних адміністрацій, яка відбулась 1977 р. у Страсбурзі і зазначає, що «надання відпусток засудженим перед їхнім звільненням з місць позбавлення волі є запорукою їх ресоціалізації та слугує цілям боротьби з рецидивною злочинністю» [3, с. 15].

Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» передбачено, що з метою полегшення соціальної адаптації осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, адміністрація установ виконання покарань спільно з органами соціального патронажу здійснює комплекс підготовчих заходів перед їх звільненням. Ці заходи спрямовані на надання допомоги у працевлаштуванні та вирішенні побутових питань за місцем, яке обрав звільнений для проживання [4].

Щодо безпосереднього механізму співпраці між установами виконання покарань та суб'єктами соціального патронажу, то він (механізм) в процесі підготовки до звільнення визначається спеціальним нормативно-правовим актом. Цей документ затверджується центральними органами виконавчої влади, відповідальними за формування державної політики у сферах правосуддя, трудових відносин, соціального захисту, підтримки сім'ї та дітей, освіти, молодіжної політики, охорони здоров'я, Міністерством внутрішніх справ України.

Часто особи, звільнені з місць позбавлення волі не мають підтримки рідних, друзів і практично опиняються без жодних соціальних зв'язків. Для звільнених осіб в Україні функціонують спеціалізовані установи, а саме:

- центр соціальної адаптації (установа соціального спрямування, що забезпечує поступову інтеграцію осіб, звільнених з місць позбавлення волі, у повноцінне суспільне життя. Його діяльність полягає в наданні соціальних послуг та організації підтримки, з урахуванням особистих потреб кожного, для їх успішного повернення до нормативного способу існування в суспільстві);

- спеціальний будинок-інтернат (соціально-медичний заклад, який забезпечує постійне проживання осіб, звільнених з місць позбавлення волі, які є людьми похилого віку або мають інвалідність I чи II групи та потребують догляду, побутової підтримки й медичного обслуговування через стан здоров'я).

Наголосимо на важливості діяльності суб'єктів соціального патронажу, адже органи виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях, а також, органи місцевого самоврядування відповідають за реалізацію соціального патронажу щодо осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Їх завданням є створення спостережних комісій та піклувальних рад при спеціалізованих виховних установах, нагляд за діяльністю суб'єктів соціального підпорядкування, що перебувають в їх підпорядкуванні [4].

Загальне координування заходів соціального патронажу щодо осіб, звільнених з місць позбавлення волі, у віці до 35 років включно, покладено на центральний орган виконавчої влади, який

формує державну політику у сфері освіти і науки, молоді та спорту. Для осіб, старших за 35 років, таку координацію здійснює орган виконавчої влади, відповідальний за формування державної політики у сфері трудових відносин і соціального захисту населення [4].

Такий підхід є виправданий, адже потрібно враховувати кримінологічні аспекти різних категорій осіб, що скоїли злочин (вік, стать, соціальний статус, психоемоційну складову тощо).

В період, коли особа готується до звільнення з місць позбавлення волі, проводиться моніторинг, індивідуальна співбесіда для уточнення інформації, що сприятиме належній ресоціалізації, а саме: – наявність постійного або тимчасового житла після звільнення, а також, плани щодо місця проживання; – чи має засуджений документ, що посвідчує його особу; – намір щодо працевлаштування після звільнення та наявність можливого місця праці; – чи є потреба у розміщенні у спеціалізованому закладі для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, або у притулку для бездомних; – необхідність соціального супроводу, реєстрації в центрі соціально-психологічної допомоги, або ж центрі ресоціалізації наркозалежної молоді; – потреба у медичному лікуванні або госпіталізації до закладів охорони здоров'я; – чи потребує особа юридичної підтримки; – виявлення інших актуальних проблем, чи потреб, що стосуються засудженого, що готується до звільнення [5].

Після звільнення з місць позбавлення волі важливо щоб особа мала можливість, за потреби, отримати безоплатну правничу консультацію та психологічну підтримку. Особливо актуальним це є в період бойових дій в Україні, адже особу могли позбавити волі задовго до повномасштабного вторгнення росії до України, а звільнити – вже у зовсім нових соціально-правових реаліях, які можуть нести загрозу життю і здоров'ю громадян та передбачають ряд тимчасових законних обмежень їх прав.

В таких умовах вагому роль відіграють громадські, релігійні, волонтерські організації і об'єднання, що надають як консультативну, так і практичну допомогу колишнім засудженим щодо правомірної соціалізації, корегують, за потреби, діяльність по набуттю статусу внутрішньо переміщених осіб, відновлення/продовження здобуття освіти на певному освітньому рівні.

Правомірній ресоціалізації сприяє надання центрами зайнятості пропозицій щодо працевлаштування осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі. Також, важливо, щоб приватні підприємці не були категоричними при прийнятті на роботу таких осіб і не відмовляли їм у працевлаштуванні.

Відповідним компетентним органам, зокрема, правоохоронним органам, необхідно контролювати щоб не порушувалися права і свободи таких осіб на рівні з усіма громадянами.

Особливу увагу варто звернути на жінок і неповнолітніх осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі, адже вони частіше можуть бути втягнуті у протиправну діяльність (проституцію, трудове рабство, торгівлю людьми тощо).

Загалом, у суспільстві повинна формуватися позиція «прийняття», а не «відторгнення» таких осіб, що є практикою для цивілізованого соціуму. На цьому наголошується в «Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями», а саме, що вихід особи з місць позбавлення волі не звільняє суспільство від подальших обов'язків щодо неї. Саме тому важливо забезпечити функціонування державних або приватних структур, які можуть надавати реальну підтримку звільненим, долаючи внутрішні бар'єри, стереотипи та наслідки соціального відчуження, а також, чим сприятимуть їхній успішній інтеграції в суспільне життя [6].

Матеріально-побутовий аспект у процесі ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі є, безперечно, важливим, але не потрібно забувати про морально-психологічний, ціннісно-орієнтаційний чинник.

Важливо сформувати, або відновити ціннісно-правові орієнтири особи, не допустити зневіри в соціумі і подальшої неправомірної самореалізації через «відторгнення» суспільства. В цьому напрямі значну роботу виконують релігійні організації, як під час відбування особою покарання, так і після її звільнення. Доцільно створювати реабілітаційно-психологічні центри, де особа відчуватиме, що її розуміють і нададуть допомогу в кризовий період.

Сьогодення актуалізувало питання мобілізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, а отже, можливість дати їм змогу виконувати свій обов'язок захисту Батьківщини, а також, через складний, трагічний досвід, сформувати ціннісні аспекти своєї подальшої суспільної життєдіяльності.

18 травня 2024 року Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 560, яка визначає можливість призову на військову службу під час мобілізації, в умовах особливого періоду, таких категорій громадян: – особи, яких раніше було засуджено до позбавлення волі, обмеження волі, арешту чи виправних робіт за вчинення кримінального проступку, нетяжкого злочину, у тому числі із звільненням від відбування покарання, тяжкого злочину, крім тих, які були засуджені за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України; – осіб, раніше засуджених до позбавлення волі за особливо тяжкі злочини (за винятком злочинів проти основ національної безпеки України). Призов таких осіб здійснюється за рішенням Генерального штабу Збройних Сил України, відпо-

відних підрозділів розвідувальних органів або структур Служби безпеки України на центральному чи регіональному рівнях; – осіб, засуджених із звільненням від відбування покарання з випробуванням, за умови, що злочин не стосується посягання на основи національної безпеки. Військова служба для цієї категорії проходить виключно у спеціалізованих підрозділах відповідних військових частин [7].

Висновки. Отже, ми дійшли висновку, що ресоціалізація осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є спрямованим процесом інтеграції особи в повноцінне суспільне життя, що охоплює її повернення до самостійного функціонування в соціумі відповідно до загальноприйнятих норм і правил співіснування.

У процесі ресоціалізації повинні відновлюватися соціально-корисні зв'язки та формуватися негативне ставлення до маргінального способу життя, а також до неправомірної поведінки. Цей процес повинен розпочинатися ще під час відбування покарання та продовжитися після звільнення особи.

Основними аспектами ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, можна визначити: – соціально-правові заходи (працевлаштування, освіта, гідні умови проживання, медичне забезпечення тощо); – морально-психологічні (недопущення стигматизації, психологічно-реабілітаційна підтримка, залучення до життя суспільства з допомогою громадських, релігійних організацій, формування ціннісних правомірних орієнтирів).

В цивілізованому суспільстві гарантування, дотримання та реалізація прав і свобод громадян, зокрема, осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є основою демократичної правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 3-4, ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
2. Бараш Є.Ю. Кримінологічні засади ресоціалізації засуджених до тривалих строків покарання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 99–110.
3. Бараш Є.Ю. Зарубіжний досвід роботи зі засудженими. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2016. № 1(11), с. 10–18.
4. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 38, ст. 380.
5. Свірець В., Чупов В. Ресоціалізація: як допомогти людині після звільнення організувати своє життя відповідно до закону. 2021. URL: <https://ecpl.com.ua/news/resotsializatsiia-iaak-dopomohy-liudyni-pisliavilnennia-orhanizuvaty-svoie-zhyttia-vidpovidno-do-zakonu/>.
6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: *Міжнародний документ ООН* від 30.08.1955р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
7. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період. *Постанова Кабінету Міністрів України* від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text>.